

Právní vývoj k obligatorní civilní formě sňatku

(přednáška na konferenci pořádané Občanským institutem
v Poslanecké sněmovně PČR dne 26. června 2008)

Antonín Ignác Hrdina

Cílem této přednášky je osvětlit, jak vůbec došlo k tomu, že pro platné uzavření manželství je zapotřebí nějaké veřejné formy (ať církevní nebo civilní), zejména připustíme-li, že podle obecného názoru právních filosofů na uzavření manželství existuje přirozenoprávní nárok.

Prvním právním systémem, který obsahoval relativně ucelenou právní úpravu manželskoprávních záležitostí včetně vzniku manželství, bylo římské právo soukromé. Podle něj byl pro vznik manželství už za římské republiky konstitutivní vzájemný souhlas snoubenců, a podle názoru římských právních kapacit, který nakonec převážil, nebylo nutno, aby tento souhlas byl jaksi „dovršen“ jejich pohlavním stykem. Domitius Ulpianus to na počátku 3. století po Kristu vyjádřil stručnou větou: „Nikoli soulož, nýbrž souhlas vytváří manželství.“ Ani otec rodiny (*pater familias*) nemohl – navzdory svému nesmírně silnému právnímu postavení v rodině – svou dceru proti její vůli provdat. Mohl ji po narození vůbec nepřijmout do rodiny, mohl ji prodat, vydat jako náhradu škody, mohl ji trestat, mohl ji zasnoubit, v krajním případě i usmrtit, ale provdat ji proti její vůli nemohl.

Forma tohoto souhlasu nebyla žádným právním předpisem stanovena. Podle právního obyčeje spočívala obvykle pouze v tom, že si ženich odvedl nevěstu ve slavnostním průvodu z jejího otcovského domu do domu vlastního – říkalo se tomu *deductio in domum mariti* (vedení do manželova domu). Už tím, že nevěsta se ženichem šla (že ji tedy netáhl za vlasy) dostatečně manifestovala svou vůli stát se ženichovou manželkou (Římané měli pro tuto vůli „být manželem“ elegantní výraz: *affectio maritalis*).

Na tom se mnoho nezměnilo ani za křesťanských císařů a v době, kdy křesťanství bylo státním náboženstvím – vždyť církev byla dědičkou římského práva a recipovala ho i v tomto právním odvětví. Sňatku ovšem býval přítomen – obdobně jako při jiných významných rodinných událostech – místní biskup nebo jiný duchovní, který novomanželům udělil požehnání; ale pro vznik manželství byl (a nadále zůstal) konstitutivním souhlas snoubenců. My se sice setkáváme i u pohanských sňatků s pohanskými kněžskými (flaminy a u patricijských sňatků snad i s pontifiky), ale ti – řečeno moderní terminologií – neasistovali uzavření manželství, nýbrž obřadu uvedení manželky pod moc manželovu v tzv. „přísných“ manželstvích; tento obřad se ostatně konal stejně až po uzavření vlastního manželství.

Stávalo se ovšem, že nebyl-li vyjádření tohoto souhlasu přítomen nikdo další, manželství bylo sice platné, ale *pro foro externo* nedokazatelné. To mělo fatální důsledky tehdy, když manžel vlastní ženu zapudil a vzal si jinou (mladší a krásnější); nemusel-li se obávat msty ze strany její rodiny, zůstalo jeho jednání beztrestným (vedla se kvůli tomu i nejedna soukromá válka). Manželka prostě nemohla dokázat, že si s mužem vyměnila manželský slib.

Tady začala na ochranu manželského svazku, považovaného za svátostný, zasahovat církev, když tato tajná (tzv. klandestinní) manželství zakazovala a žádala, aby se manželství uzavíralo veřejně před duchovním. Konečnou podobu získala tato norma pro celou církev na IV. lateránském koncilu roku 1215, kde takové pokoutní sňatky byly zapovězeny a bylo nařízeno uzavírání manželství před vlastním duchovním a svědky. Obligatorní veřejná forma uzavírání manželství tedy byla na světě a pasivní asistence duchovního se změnila v aktivní, kdy od snoubenců vyžadoval a přijímal manželský souhlas a jejich manželství prohlašoval jménem církve za řádně uzavřené.

Nicméně tato norma byla nadále – a to zejména ve šlechtických kruzích – zhusta porušována, proto církev na tridentském koncilu roku 1563 slavným dekretem *Tametsi* stanovila, že do budoucna budou nejen nedovolená, nýbrž i neplatná ta manželství, která nebudou uzavřena před vlastním ordinářem nebo farářem a dvěma či třemi svědky. To je ona „kanonická“ neboli „tridentská“ forma uzavření manželství, která v církvi s nepatrnou modifikací (místo dvou až tří svědků dva) platí dodnes a která byla *mutatis mutandis* recipována právními řády snad všech států kontinentální i angloamerické právní kultury. A byl to právě tridentský koncil, který farářům vůbec poprvé nařídil vést matriky oddaných.

Pak se v této oblasti dlouho právně nic nedělo. Jednotlivé státy považovaly manželství nadále za doménu církve a manželské záležitosti se řídily výlučně kanonickým právem; lze říct, že státy na právní úpravě manželství neměly zájem. To se změnilo až za francouzské revoluce, kdy poprvé byla zavedena obligatorní civilní forma sňatku. Motivem ovšem nebyla snaha po zdokonalení právní úpravy, nýbrž po vytlačení církve z občanské a vůbec veřejné sféry. Závazný občanský sňatek pak nalezl své „posvěcení“ i ve francouzském občanském zákoníku z roku 1804 (*Code civile* či *Code Napoléon*). Obdobně byl civilní sňatek uzákoněn v bismarckovském Německu v rámci tzv. „kulturního boje“ – z týchž důvodů jako v revoluční Francii. Zakotvuje ho i německý občanský zákoník (*Bürgerliches Gesetzbuch*) z roku 1900. A jsou to právě státy s napoleonsko-bismarckovskou tradicí (tedy přirozeně především Francie a Německo), kde obligatorní civilní forma sňatku byla zachována až dodnes.

Naproti tomu v bývalé podunajské monarchii byla situace zcela odlišná, a to v obou jejích částech. Zatímco v Uhrách byl obligatorní sňatek občanský, v Předlitavsku bylo dlouho možno uzavřít pouze sňatek církevní. I josefínské reformy, vedené duchem státního absolutismu, třebaže poprvé upravily manželské záležitosti světským zákonodárstvím, ponechaly obligatorní církevní sňatek; a tak to stanovil i rakouský *Obecný občanský zákoník* (*Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch*) z roku 1811. Teprve tzv. květnové zákony z roku 1868 vůbec umožnily subsidiární civilní formu sňatku těm katolíkům (a jen těm), kterým příslušný farář z kanonickoprávních důvodů musel odmítnout oddávky. Tento stav, v tehdejší Evropě ojedinělý, trval po celou další dobu existence Rakouska-Uherska a byl odstraněn až za první republiky tzv. rozlukovým zákonem z roku 1919, který se – na rozdíl od *Obecného občanského zákoníku* platícího jen v Čechách a na Moravě – vztahoval na celé území tehdejší Československé republiky a který zavedl alternativní formu sňatku – občanskou nebo církevní – zásadně tak, jak je tomu dnes. Právní dualismus v tehdejší Československu byl tak překonán poprvé právě v oblasti manželského práva.

Tak tomu bylo až do uchopení moci komunisty. V rámci tzv. právnícké dvouletky (1949–1950) bylo z občanského práva podle sovětského vzoru exkorporováno rodinné právo a roku 1949 vyšel samostatný zákon o právu rodinném, který pro platnost manželství stanovil závaznou civilní formu. Na tom se nic neměnilo ani v roce 1963, kdy byl promulgován nový (a přes četné novely dodnes platný) zákon o rodině. Obdobná právní situace nastala i v ostatních zemích socialistického sektoru. Za vykonání církevního sňatečního obřadu snoubenců, kteří nebyli civilně oddáni, hrozilo duchovnímu až roční vězení.

Povinný civilní sňatek byl radě našich občanů „proti srsti“ – šlo o něco v našich poměrech nezvyklého až absurdního. Proto se někteří z nich, kterým se podařilo vycestovat za železnou oponu, rozhodli uzavřít jediný, a to církevní sňatek v cizině. A tady se obzvlášť projevila zlovolnost tehdejšího komunistického režimu, který novelou zákona o mezinárodním právu soukromém prohlásil taková manželství za neplatná. Vznikla tak tzv. „kulhající“ manželství (*matrimonia claudicantia*), tj. taková, která v jednom státě byla považována za platná a v druhém nikoli; že jde o fenomén přinejmenším nežádoucí, je nadbytečné dodávat.

Tak tomu bylo až do zhroutení komunistických režimů koncem osmdesátých let minulého století. Nedlouho poté, v roce 1992, bylo u nás novelou zákona o rodině stanoveno, že nadále je možno uzavírat manželství buď před orgánem státu, nebo před orgánem církve. Zákonodárce se tedy vrátil k rozumné právní úpravě rozlukového zákona z roku 1919. Jenže tato novela přišla takřikajíc jako blesk z čistého nebe bez toho, že by zainteresovaní duchovní (tedy duchovní registrovaných církví a náboženských společností) byli proškoleni v té části matriční agendy, která tím na ně přešla (ostatně mělo dojít i k novele zákona o matrikách, protože podle něj je vykonávání matriční agendy věcí orgánů státu, nikoli církve). Došlo k tomu, co se dalo očekávat, že nepřipravení duchovní dělali v předmanželské matriční agendě zmatky, nad nimiž se pracovníkům státních matrik ježily vlasy. Tento nedostatek byl odstraněn teprve další novelou zákona o rodině z roku 1998, která přinesla jako novinku (a to velmi vítanou) obligatorní předsňatkové řízení na státní matrice. Podle ní může duchovní oddat snoubence s civilněprávními účinky jen tehdy, vykáží-li se osvědčením státní matriky, že jsou podle českého právního řádu způsobilí k uzavření manželství. Tím se právní úprava uzavírání manželství stala vyváženou a možno říci, že i v našich poměrech optimální. Dalo by se tedy očekávat, že se u ní setrvá. *Quieta non movere* – nerýpat do toho, co funguje, to byla moudrost už starých Římanů. Ale u nás se tato moudrost neujala. Při pracích na rekodifikaci občanského práva, kdy chystaný občanský zákoník má opět upravovat i oblast práva manželského a rodinného, převážil (alespoň zatím) návrh navracející se k právní formě z roku 1949 a zakotvující znovu obligatorní civilní sňateční formu.

Jak z toho, co bylo řečeno, vyplývá, veřejná forma oddavek měla zajistit jejich publicitu – a z tohoto hlediska je lhostejné, děje-li se tak za účasti vlastního faráře nebo místního starosty. Dokazatelnost uzavření manželství lze dnes ovšem zajistit i jinak – nejen pomocí svědků. V této souvislosti mi budiž dovoleno vzpomenout prapodivného vládního návrhu na novelu občanského zákoníku někdy z poloviny devadesátých let, kde se počítalo s obligatorní písemnou formou sňatku před státní matrikou. Manželství by se tedy uzavíralo jaksi soukromě podpisem v kanceláři matriční úřednice, ale rozvádělo by se slavnostně a veřejně (v talárech). Návrh této „veselky na matrice“, jak se mu pak říkalo, byl (jak se ostatně dalo očekávat) poslaneckou sněmovnou smeten ze stolu (tady se to projednávalo); ústní forma uzavírání manželství má u nás železnou tradici.

Jak bylo řečeno, pokud v některých zemích byla obligatorní forma civilního sňatku zavedena, bylo to vždy vedeno úsilím vytlačit církve z veřejného a občanského života – ať už šlo o revoluční Francii, bismarckovské Německo nebo o státy tzv. Východního bloku. Jestliže se ale u nás *dnes*, v rámci rekodifikace občanského práva, zase chystá znovuzavedení povinného občanského sňatku, vyvstává otázka po důvodu (po *ratio legis*) takové právní úpravy, uvážíme-li, že drtivá většina zemí evropské triadvacítky zná alternativní formu sňatku. Připadá mi to při nejlepším jako anachronismus a v horším případě jako nenápadná snaha o návrat k starým poměrům. Jestliže tedy například profesor Václav Pavlíček z katedry ústavního práva Právnické fakulty Univerzity Karlovy ve svém komentáři k Listině základních práv a svobod doslova píše, že současná právní úprava církevního sňatku je patrně v rozporu se suverenitou státu a demokratickým řádem lidských práv, pak je třeba dávat si na snoubence uzavírající manželství církevní formou dobrý pozor: mohli by svým církevním sňatkem narušit i územní celistvost a obranyschopnost státu – a tady už končí každá legrace!